

Gia huấn - loại sách dạy người nhà, trong nhà

TL

Trong việc nghiên cứu gia đình truyền thống Việt Nam một loại tài liệu rất đáng lưu ý là Gia huấn. Gia huấn là những bài ca, bài văn, những tập sách cha anh viết ra để dạy con em, dạy người nhà, ở trong nhà. Kể cả trường hợp cha anh trực tiếp dạy con em thì Gia huấn cũng không phải là thành phần "sách giáo khoa" thầy dạy học trò. Vì vậy nghiên cứu Gia huấn ta sẽ hiểu được cách quan niệm gia đình, quan hệ trong gia đình và hình dung được việc giáo dục gia đình ngày xưa. Và nếu ta hiểu rằng, ngày xưa, gia đạo cũng là cái đạo lý chi phối toàn bộ các mối quan hệ trong xã hội thì lại càng thấy rõ ý nghĩa của gia huấn trong việc hình thành nhân cách. Phạm trù gia đình chiếm một vị trí đặc biệt trong tư duy triết lý cũng như trong đạo đức học Nho giáo. Bởi vậy, tìm hiểu gia huấn là một hướng tiếp cận lý thú để chúng ta hiểu về đạo lý làm người mà ông cha ta đã vun trồng, nuôi dưỡng.

Sự tiếp cận này góp phần dẫn đến một kiến giải cơ bản mà chúng tôi đã từng có dịp đề cập đến: "liệu đã cố những khả năng hoặc phải tạo ra những tiền đề nhằm bảo đảm tính liên tục xã hội khi những cấu trúc gia đình có sự chuyển đổi về cơ bản, khi những định hướng giá trị chi phối các mối quan hệ trong gia đình và giữa gia đình với xã hội đã đổi thay."¹

Trong nhà trường thời Pháp thuộc môn học văn học cổ Việt Nam có dạy Gia huấn ca của Nguyễn Trãi. Vào những năm 50 các nhà nghiên cứu văn học qua quyết phủ nhận coi nó là nguy tạo, không phải của Nguyễn Trãi, gạt bỏ khỏi sách giáo khoa. Từ đó ít ai nói đến gia huấn.

Trong cách dạy dỗ ngày xưa, con trai từ 6 tuổi bắt đầu được đi học với các thầy đồ: học chữ Hán, học kinh sử, và học viết văn chương để đi thi. Vì học kinh điển Nho giáo nên nội dung chủ yếu vẫn là học làm người, trước hết là con người hiếu đễ trong gia đình. Tuy thế việc học do thầy đồ dạy vẫn không đề cập được nhiều mặt cụ thể sát thực tế. Ở các gia đình cổ học vấn cao, các bậc cha anh muốn đào tạo con em chu đáo hơn, thấy cần phải dạy thêm, dạy riêng cho con em mình. Họ thường quan tâm truyền đạt cho con cháu những suy nghĩ riêng, những kinh nghiệm sống và cũng muốn đưa những tấm gương của tổ tiên, muốn nhắc lại gia phong để khuyên con cháu giữ gìn. Đó là lý do ra đời của gia huấn. Gia huấn không phải để truyền đạt tri thức, giảng chân lý như cách dạy của thầy với học trò. Do là những lời khuyên bảo xuất phát từ chân tình của cha với con, anh với em. Vì trong xã hội xưa, con gái thường ít được đến học với thầy đồ mà kinh sử cũng ít nói đến những điều liên quan đến đàn bà con gái. Trong lúc đó thì trong thực tế đời sống gia đình, vai trò (nội thông, làm vợ, làm mẹ, làm dâu lại hết sức quan trọng. Có lẽ là vì vậy cho nên nhiều bản gia huấn không chỉ chú ý việc dạy con gái mà nhiều khi còn dành cho công việc đó phần khá lớn.

Gia huấn viết ra là để dạy con em làm người "biết ăn ở" mà con người trước đây, theo quan niệm Nho giáo, trước hết là người của gia đình. Ngoài gia đình, con người còn có quan hệ với họ hàng làng nước, có trách nhiệm thần tử với vua. Nhưng gia huấn nói nhiều về những bài học, những kinh nghiệm ứng xử trong gia đình, trong họ trong làng và với người ngoài, tức là trong đời sống xã hội, ít khi bàn đến nhiệm vụ với tổ chức nhà nước, với vua quan. Trong một số cũng có khuyên bảo con cháu nếu được làm quan thì nên đối xử với dân như thế nào, nói cách khác cũng là cách ứng xử trong quan hệ xã hội.

¹ Xem *Tạp chí Xã hội học* số 2. 1990, trang 12.

Gia huấn nào cũng nói nhiều về nhiệm vụ hiếu thảo với cha mẹ, về sự thuận hòa giữa anh em và cách xử sự trong quan hệ vợ chồng. Qua đó ta thấy rõ hình ảnh một gia đình nam quyền, phụ quyền và quan hệ quan tâm hàng đầu đến cảnh trên thuận dưới hòa, từ quan niệm gia đình như vậy mà bàn cách ứng xử các quan hệ. Những xung đột gây sóng gió trong gia đình thời đó ít xảy ra do sự khác nhau giữa các thế hệ mà chủ yếu là do sự va chạm trong các quan hệ bố mẹ chồng và nàng dâu, giữa vợ và chồng, giữa anh và em nhất là khi anh và em đã có vợ. Cho nên gia huấn nói nhiều về cách ứng xử trong quan hệ để gay cán đó. Ngoài người nhà chưa phải tất cả là người ngoài, người dung. Còn có sự phân biệt thân sơ, xa gần với người bà con họ hàng nội ngoại, xóm giềng và người làng. Với những người đó cũng cần có những cách ứng xử đặc biệt. Qua gia huấn ta có thể hình dung rõ ràng con người trong gia đình và gia đình trong làng - họ, những nét rất đặc trưng cho gia đình truyền thống Việt Nam.

Trong việc dạy con cái trong nhà, gia huấn nào cũng nói đến những đạo lý chung như giữ trung tín, ham điều thiện, yêu chính ghét tà, sống giản dị, tiết kiệm. . . đồng thời răn cấm những thói xấu như cờ bạc rượu chè, sống xa hoa ghen tuông, điều toa mê tín dị đoan. . . Với con trai gia huấn thường nói đến trách nhiệm học hành nối nghiệp nhà. Với con gái thường nói đến trách nhiệm tề gia nội trợ, siêng năng canh cửi, làm dâu thân mẹ hiền. . . Có bản còn nói đến cả một ít in thức về vệ sinh phụ khoa nữa.

Việc dạy dỗ trong gia đình - nhất là trong các gia đình nhà nho có tiếng tăm - vốn rất được coi trọng. Nhưng cha anh dạy con em, mẹ dạy con gái thường là qua việc chỉ bảo trực tiếp. Chỉ có một số rất ít người viết gia huấn thành văn. Những người đó thường phải có uy vọng của bản thân và của gia đình, dòng họ, có khả năng viết - điều mà trước đây không phải ít người làm được mà ít người dám làm : Lập ngôn viết sách vở là việc qua trọng đại, là việc của thánh hiền người tầm thường tránh làm việc đại bất kính như vậy. Có lẽ vì thế mà các gia huấn còn lại đều gắn với tên tuổi các bậc danh nhân : Mạc Đĩnh Chi, Nguyễn Trãi, Bùi Huy Bích, Nguyễn Văn Nghi. . . Cũng rất có thể các gia huấn đó là do người khác làm nhưng gắn vào tên tuổi các vị đó để tăng thêm tác dụng giáo dục.

Gia huấn là để lưu truyền trong nhà, dạy con em, cho nên cái chính phải quan tâm không phải là văn chương mà là nội dung giáo dục nói những điều tâm đắc, những chuyện chí tình và không khó hiểu cho kẻ tiếp nhận. Gia huấn do đó có thể viết thành nhiều cách : ít bài thơ, một bài văn, bài 'hú, một tập hợp trích lại các câu châm ngôn, cách ngôn hay soạn thành các chương mục bàn theo vấn đề như anh em, cha con vợ chồng, làm dâu, yêu thương người khác Một số khá lớn sử dụng hình thức diễn ca. Thơ lục bát hay song thất cổ vần, dễ thuộc dễ nhớ thuận lợi cho những người không biết chữ, nhất là cho con gái. Có người đã viết bằng chữ Hán rồi lại diễn ra quốc âm.

Để chuẩn bị cho việc nghiên cứu về gia đình Việt Nam đồng chí Nguyễn Thịnh (Trường Đại học Tổng hợp Hà Nội) đã giúp Viện Xã hội học nghiên cứu các gia huấn còn lưu giữ ở Viện Hán Nôm. Cứ theo danh mục thì hiện nay cũng còn đến trên 40 bản. Bản xưa nhất theo danh mục đó là Giáo huấn tử phú của Mạc Đĩnh Chi đời Trần. Theo truyền thuyết từ lâu thì Nguyễn Trãi có Gia huấn ca. Nếu bản Gia huấn ca trước đây không phải của Nguyễn Trai thì theo giáo sư Trần Đình Hươu, những bài thơ trong mục Bảo kính cảnh giới trong Nguyễn Trãi toàn tập rõ ràng có nội dung gia huấn. Lúc mới ra đời gia huấn chỉ là của một nhà, nhưng uy tín của tác giả làm cho nó nhanh chóng thành của một họ. Có họ viết gia huấn trong gia phủ. Có họ quy định một ngày nhất định trong năm để con cháu đến nhà thờ nghe đọc gia huấn của tổ tiên. Về sau nó được sao chép truyền bá rộng ở từng vùng. Đến đầu thế kỷ một số bản được khắc in để lưu hành. Trong thư viện hiện nay phần lớn các bản gia huấn đều thuộc thế kỷ XIX và đầu thế kỷ XX tuy không đủ ở các vùng nhưng cũng thuộc nhiều địa phương

khác nhau.

Gia huấn có nhiều khả năng mách chúng ta những chỉ bảo có ích về gia đình truyền thống như cách tổ chức cơ cấu, các quan hệ, chức năng, hình ảnh một gia đình gia giáo, ảnh hưởng Nho giáo, Phật giáo. . . Và tuy hiện nay ta chỉ có gia huấn của các nhà nho nhưng không phải gia huấn không cho ta biết một số hiểu biết về cách làm ăn của gia đình Việt Nam nói chung. Việc nghiên cứu gia huấn mà chúng tôi tiến hành đang ở bước đầu, mới bắt đầu kiểm kê, làm thư mục, đọc sơ bộ để sắp xếp lựa chọn. . . Còn tiến thêm nghiên cứu văn bản, phiên âm, phiên dịch, phân loại rồi mới nghiên cứu sâu về nội dung được. Chúng tôi nghĩ rằng có thể còn tìm thêm được một số gia huấn còn lưu giữ ở các gia đình. Nếu có một số đáng kể thì chúng ta cũng có thể nghiên cứu cả sự phát triển của các gia đình ở các vùng, các thời đại.

Nhằm mục đích gợi ý với đồng đảo những người quan tâm tìm hiểu gia đình truyền thống, bước đầu chúng tôi giới thiệu để độc giả tham khảo một số bài nghiên cứu và một vài tư liệu về gia huấn.

Nhân đây, chúng tôi cũng tỏ lòng cảm ơn tổ chức Toyota Foundation Nhật Bản đã hỗ trợ cho chúng tôi về mặt tài chính để tiến hành những công việc sưu tầm và khảo sát phục vụ cho đề tài *Vốn sinh phương Đông và gia đình truyền thống Việt Nam* của Viện Xã hội học.